

NARODNA
UMJETNOST

1986

KNJIGA 23

UDK 394.25 [497.13] [084.3]
Izvorni znanstveni rad

POKLADU U ETNOLOŠKOM ATLASU JUGOSLAVIJE

Suradnici Centra za etnološku kartografiju pripremili su za ovaj tematski broj Narodne umjetnosti ove karte: *Nazivi za maskirane pokladne ophodnike* [obradila Božica Somek-Machala], *Maskirani par staraca* [Vlasta Domaćinović], *Zoomorfne maske* [Vlasta Domaćinović], *Lik Karnevala-lutke* [Jadranka Puntarović-Vlahinić] i *Obredno ljuljanje* [Tomo Vinščak] i popratili ih potrebnim komentarima. Karte nisu gotove. Obradeno je tek oko 2/3 od 3.320 predviđenih lokaliteta [iz čitave Jugoslavije], nisu još provedena kontrolna istraživanja, a nisu uzeti u obzir ni podaci iz literature. No i ovako nepotpune, karte mogu pružiti dopunske informacije o pojedinim prikazanim kulturnim pojavama.

**UZ KARTIRANJE PODATAKA O OBIČAJIMA UZ USKRŠNJE
POKLADU** koje sadrži građu prikupljena za Etnološki atlas Jugoslavije

Etnološki atlas Jugoslavije [EAJ] opsežan je znanstveni projekt općejugoslavenskoga značenja, započet još 1959. godine u ondašnjem Etnološkom društvu Jugoslavije. Uz posao je prionuo velik broj etnologa iz cijele Jugoslavije, a izvedba je bila povjerena inicijatoru akcije Branimiru Brataniću koji je oko sebe počeo skupljati suradnike u "Centru za pripremu EAJ". Budući da proučavanje rasprostranjenja pojedinih

kulturnih elemenata u prostoru ima smisla samo na velikom području, preko etničkih, jezičnih i državnih granica, EAJ se povezao sa srodnim projektima u drugim zemljama. Zahvaljujući Bratanićevu zalaganju, današnji "Centar za etnološku kartografiju" [posebna organizacijska jedinica Filozofskoga fakulteta u Zagrebu], ne nastavlja samo rad Centra za pripremu EAJ, nego obavlja funkciju Koordinacijskog centra Etnološkog atlasa Evrope i susjednih zemalja.

U svojoj prvoj, skupljačkoj fazi rada EAJ prikuplja podatke o tradicijskoj kulturi u 3.320 mjesta, i to kod svih naroda i narodnosti, svih etničkih i jezičnih skupina koje žive u Jugoslaviji. U taj posao nastoji uključiti i skupljanje podataka kod jugoslavenskih manjina u susjednim zemljama. Radi se to pomoću 4 upitnice s ukupno 583 stranice pitanja iz 157 odabranih tema materijalne, duhovne i socijalne kulture, tiskane u četiri jezične varijante. Konačan rezultat skupljačke faze rada bit će arhiv zapisa na preko 1 milijun listića, složenih prema temama i po posebnom sustavu koordinatnih signatura. Zamašnost ovoga posla očituje se na žalost i u sudbini 1. sveska *Istraživanja za EAJ*. Karte su za nj praktično dovršene već prije više godina, no trenutak predavanja u tisak još se ne može jasno nazreti. Objavljene su, doduše, danas već davne 1963. godine *Pokusne karte* [njih osam], koje su trebale između ostaloga poslužiti za uvježbavanje i provjeru nekih tehničkih postavki pri izradi atlasa, no velika poplava Save u studenom 1964. uništila je ili oštetila gotovo svu nakladu tako da one nisu mogle odigrati namijenjenu im ulogu.

Centar za etnološku kartografiju prihvatio je ponudu uredništva "Narodne umjetnosti" da sudjeluje priložima iz svoga djelokruga u ovom tematskom broju kao dobrodošlu mogućnost da barem ovako posredno pokaže već nestrpljivoj etnološkoj javnosti bar mali dio prikupljena gradiva, kao i načine i mogućnosti ovakva rada.

Etnološka kartografija

Nerijetko se u etnološkoj publicistici uloga karte iscrpljuje u njezinoj ilustrativnosti. U tim je ona slučajevima dobrodošlo vizualno pomagalo pri objašnjavanju razmještaja pojedinih kulturnih elemenata i njihovih oblika u prostoru. Karta može pomoću svoje ilustrativne moći uspješno dopuniti, sažeti, ili čak nadomjestiti tekstualne dijelove nekoga rada. No karta može pružiti i više. Ona može upozoriti na međusobne odnose u razmještaju pojedinih elemenata odnosno njihovih oblika i geografskih područja [klimatskih, orografskih, hidrografskih, pedoloških i sl.]. Karta može međutim pokazati još nešto. Ona može razotkriti tragove starih kulturnih veza, migracija, utjecaja, granica, o kojima nema inače nikakvih, ili možda tek posve općih podataka u izvorima druge vrste. U tom smislu može se govoriti o karti kao o etnološkoj karti u pravom smislu, o karti kao o etnološkom istraživačkom sredstvu ["Forschungsinstrument"]. Etnološka karta može istraživaču pokazati odnose između pojedinih pojava, koje on samim proučavanjem primarnih izvora nikako ne bi mogao uočiti.

Da bi etnološka karta doista mogla poslužiti kao "istraživački instrument", ona mora dakako zadovoljiti neke osnovne uvjete. Te kriterije treba svakako imati na umu pri konačnoj prosudbi etnološke kartografije.

Problemi koje karta može otkriti etnologu u prvom su redu historijski. Kulturna zbivanja, kontakti, veze koje karta razotkriva [i pri čijoj interpretaciji kasnije pomaže] zbila su se u razmjerno davna vremena, "prije povijesti" [pisane]. Za prouča-

vanje kulturnih zbivanja u ona vremena etnolog nužno smije uzeti u obzir samo pojavne oblike stare, predindustrijske tradicijske kulture. To zahtijeva od etnologa, koji se posvećuje istraživanju kulturne povijesti pomoću etnološke kartografije, da svjesno eliminira one pojave koje može prepoznati kao noviji unos iz jednoga bitno drugačijeg svijeta, pojave koje su ušle u život "naroda" putem drugim no što je to tradicija.

Drugi je zahtjev korištenje komparabilnoga građiva. Etnološka karta zahvaljuje svoju upotrebljivost samo brojnim, relativno ravnomjerno i po mogućnosti što potpunije prostorno zastupljenim podacima koji se odnose na istu pojavu. Da bi se to postiglo, potrebno je prikupljati građu prema jedinstvenom nacrtu [to su *Upitnice*], a o umješnosti postavljanja pitanja uvelike ovisi stupanj izričajnosti karte.

Posljedica ovih [i sličnih] zahtjeva je da etnološka karta ne može jednako dobro i iscrpno odgovarati na sva pitanja koja bi netko htio od nje dobiti. Etnološke karte, kakve se izrađuju za nacionalne atlase, kao i za supranacionalni *Etnološki atlas Evrope i susjednih zemalja* radene su tako da u prvom redu odgovaraju na pitanja historijskoga značaja.

Snaga etnološke kartografije temelji se na ustrajnosti tradicije u pojavama i njihovim oblicima. Zbog toga karta može samo slučajno poslužiti pri nehistorijski usmjerenim istraživanjima. Ona će teško moći upozoriti na neke suvremene transformacije u kulturi do kojih dolazi djelovanjem civilizacijske kulture [čiji se elementi, n.b., ne usvajaju tradicijom nego drugim medijima]; zbog toga karta ne pokazuje [i ne može pokazati] kulturu kao integralnu cjelinu, nego je nužno "atomizira" u pojedine elemente, pa onda prikazuje samo one koji izgledaju podobni za takav način obradbe; zbog toga se etnološka kartografija nužno mora usmjeriti na tradiciju kao konstitutivni element svoje predmetnosti, a ne može se baviti vrlo široko shvaćenim "načinom života".

Kartografija je dakle instrument u službi historijskoga pristupa u etnologiji, i tu može ona pružiti vrlo korisne, često nezamjenjive usluge. Suditi je valja, dakle, jedino s toga aspekta.

Može se žaliti, dakako, da etnološka karta ne pruža [bar za sada] odgovore na pitanja što naviru iz drugih osnovica doli historijske, ali to ni najmanje ne umanjuje njezinu važnost za historijski usmjerenu etnologiju.

Teme

Teme ovih priloga bile su zadane okvirkom temom godišnjaka "Narodna umjetnost"; trebalo je obuhvatiti običaje vezane uz poklade. Tema je sama po sebi zaokružena, no pri obradbi građe za kartografski prikaz mogla se uočiti određena jednostranost, koju će u daljnjem radu na kartama trebati uzeti u obzir. Običaji uz poklade su, naime, u osnovi istoga podrijetla kao i veći dio božićno-novogodišnjih običaja. Oni izvire iz rituala vrlo stare velike [novo]godišnje svečanosti zemljoradnika Euroazije. Pod civilizacijskim i kršćanskim utjecajem došlo je do razmještanja tih običaja na više međusobno razmaknutih termina, a uslijed različitih povijesnih uzroka rezultati tih procesa u pojedinim su kulturama različiti. U konkretnom slučaju to znači da se u biti istovetni ophodi maskiranih osoba u pojedinim područjima Jugoslavije odvijaju uglavnom u vrijeme Božića, a u drugim opet u pokladama [u kalendaru pravoslavne crkve to su Uskršnje poklade]. Karte izradene ovom prilikom predstavljaju dakle samo jednu stranu, jedno lice pojava. Karte koje bi prikazivale podatke o jednakim

običajima koji se izvode oko Božića, dale bi naoko suprotnu, a zapravo komplementarnu sliku rasprostranjenosti obrađenih elemenata.

Kako bi ovaj problem bio što jasnije predložen, odabran je kod teme "Obredno ljuljanje" drugi pristup. U obzir su uzeti svi podaci o ljuljanju bez obzira na datume. Time je razbijen okvir teme, ali zato karta nerazmjerno više govori. Očito će se pri izradi konačnih redakcija karata o maskama obrađivači morati osvrnuti na ovo iskustvo. Na taj će se način u znatnoj mjeri povećati interpretativne mogućnosti karata.

Upitnica . Zapisivači

Karte koje se ovdje objavljuju izrađene su isključivo na temelju gradiva, prikupljena za temu br. 137. *Ophodi s maskama , pokladni običaji, ljuljanje* . Ukupno 13 pitanja [s nizom potpitanja] objavljeno je u IV. svesku Upitnice na str. 73 -78 [u hrv. verziji].

Dobri su podaci dobiveni uglavnom na temelju usmjerenih pitanja, takvih gdje se na jasno pitanje može kratko odgovoriti, i to upravo ono što je potrebno. Tamo gdje pitanje predviđa šire, opisne odgovore, ili gdje se traže kumulativni odgovori, dolazi do izražaja kvaliteta zapisivača.

Na ovom je mjestu dovoljno podsjetiti da na kvalitetu rezultata utječu osposobljenost zapisivanja pojedinih fonetski složenih dijalekatskih oblika naziva, upućenost u pojavu koja se ispituje, razne predrasude, nedovoljna ustrajnost i sl. Predviđeno je da se pogreške koje će se uočiti pri obradi isprave kontrolnim i dopunskim ispitivanjima, no to za ovu priliku nije moglo biti urađeno.

Najveću poteškoću uzrokuju zapisivači koji su bili nedovoljno kritični pri razlučivanju tradicijskih pojava od novijih preuzetih iz gradskih karnevala ili naučenih u školi ili na televiziji. Tu je moguć prodor pojava i oblika koje po svome izvoru nisu podobne za ovaj način rada.

Isto tako dio zapisivača je propustio [tiskanim uputama usprkos] utvrditi vrijeme na koje se zapisani podatak odnosi. Ovaj će nedostatak otežati rad osobito u onim slučajevima kad nije jasno radi li se u konkretnom slučaju o starijoj tradiciji ili ne. Općenito se ipak može primijetiti da kazivači [pretežno između 50. i 80. godine života] iznose podatke koji se odnose na vrijeme njihova djetinjstva. To međutim ne olakšava utvrđivanje vremena: počeci skupljačke akcije za EAJ datiraju naime iz 1959. godine, no ona nije ni do danas [1985] završena.

Kod drugih tema ovi se problemi neće pojaviti u tako drastičnu obliku kao kod poklada. Tu je, naime, zahvaljujući sustavnom djelovanju klera ["pogansko praznovjerje"] i države ["ostaci religijske svijesti"] nakon drugoga svjetskog rata došlo do drastičnog suzbijanja i napuštanja većine običaja, da bi tek početkom sedamdesetih godina došlo do njihova obnavljanja, ali već u novim oblicima i s novim funkcijama [često u turizmu].

Interpretacija objavljenih karata

Interpretacija građe zapravo je onaj pravi etnološki znanstveni posao. Etnološka karta pomoćno je sredstvo ["polufabrikat"] koje će ponegdje tek omogućiti

interpretaciju. Karte koje objavljuju etnološki atlas [to su u pravilu "analitičke karte I. stupnja"] tek su prvi korak u tom pravcu.

Ove ovdje objavljene karte nisu još ni gotove. One su, kako to na njima piše, "u radu". Prije svega, skupljačka faza EAJ još nije dovršena. Za ove se karte moglo obraditi tek oko dvije trećine predviđene količine gradiva. Drugo, nije se još moglo prići kontrolnim i dopunskim ispitivanjima, koja će očito biti potrebna, i treće, uopće još nisu upotrijebljeni podaci iz literature.

Novi će podaci posve sigurno nadopuniti, i vrlo vjerojatno preoblikovati tipologije izrađene za ovu priliku. Ovdje upotrijebljene tipologije isto su tako "u radu" kao i same karte. Zbog svega toga karte još nisu podobne za interpretaciju.

Komentar

Već je bilo rečeno da je karta tek poluproizvod. K tome se ove karte još ni izdaleka ne mogu smatrati dovršenima. Isto to dakako vrijedi i za komentare koji prate svaku pojedinu kartu. Da ne bi bilo nesporazuma, valja naglasiti da je osnovna uloga komentara etnološkoj karti da riječima dopuni ono što nije iz bilo kojega razloga stavljeno na kartu, odnosno da objasni ono što je na karti nedovoljno jasno. Komentar nije zadatak ni da prepričava ono što se vidi na samoj karti, niti da kartu pokuša interpretirati.

Uloga ovih karata

Premda karte još ni izdaleka nisu gotove, Centar za etnološku kartografiju ipak ide s njima u javnost. Razlozi za to su dvojaki. S jedne strane, ove će karte - ma koliko još bile manjkave - ipak pružiti određene informacije, koje će sadržajno nadopuniti i obogatiti ovaj tematski zaokruženi svezak Narodne umjetnosti. Već i ovakve kakve su sada, ipak pružaju nekakvu sliku, pa čak i upućuju na pokoji etnološki problem. S druge pak strane, za suradnike Centra, koji su mahom na početku svojih znanstvenih karijera, ali isto tako i za čitav etnološki kartografski pothvat u nas, korisno je izaći s rezultatima u javnost, pa bili oni još nedorečeni, radi vježbe, radi provjere, radi pružanja uvida u svoj rad.

VITOMIR BELAJ

NAZIVI ZA MASKIRANE POKLADNE OPHODNIKE

Pitanje br. 2 "Nazivi za takve ljude", tema 137, IV. svezak upitnice EAJ, dalo je velik broj raznovrsnih podataka.

Izuzmu li se oni slučajevi kad je odgovoreno da uopće nema ophoda maskiranih osoba u vrijeme uskršnjih poklada [na karti označene znakom "—"], kao i oni koji su toliko nepotpuni da za doduše potvrđene ophode nije navedeno kako ih zovu [znak "+"], trenutno je raspoloživa ukupno 1 361 potvrda o nazivu za ophodnike.

Riječ je o većem broju raznovrsnih naziva s nerijetko brojnim lokalnim varijantama. Određenu teškoću pri sastavljanju karte pričinjavaju nedovoljno jasno [pa ni dovoljno čitljivo] zapisani nazivi, što je posljedica nedovoljnog lingvističkog obrazovanja zapisivača koji nisu mogli pribilježiti sve fonetske značajke pojedinih oblika.

Da bi karta bila preglednija, nazivi su razvrstani u nekoliko skupina [koji se međusobno razlikuju oblikom znaka]:

- a] Nazivi nastali prema činjenici da su ophodnici maskirani [znak trokuta];
- b] Nazivi izvedeni od imena dana, odnosno razdoblja kad se ophod izvodi [koso položeni kvadrat];
- c] Nazivi koji su na neki način povezani s likom koji predstavljaju [krug];
- d] Nazivi koji se javljaju pojedinačno označeni su svi istim znakom [heksagram] premda neki od njih pripadaju kojoj od prethodnih skupina.

Primjedbe uz pojedine skupine naziva

1. Nazivi izvedeni od osnovice "MASKA": *mačkare*, *mačkari*, *mačkaraši*, *maskare*, *maškare*, *maškari*, *maškarade*, *maškaraši*, *maškaratki*, *maškari*, *maškore*, *maškori*, *maškure* i *maškuri*. Te nazive u bilo kojoj od gore navedenih varijanti nalazimo gotovo svugdje. Iznimku čini naziv *surrat* [alb. = obraz, maska], zabilježen kod albanskog stanovništva u tri sela jugozapadne Crne Gore [Mm 343 Golubovci; Mm 423 Tuzi; i nm 122 Bratica], koji po sadržaju također pripada u ovu skupinu.

2. U veću skupinu naziva i njegovih lokalnih varijanata izvedenih od njem. "FASCHING" [= uskršnje poklade] ulaze: *fašenki* [potvrđeni su u 22 sela u Sloveniji i 10 sela u Hrvatskoj]; *fašenkaši* [bh 424, Gola]; *fašenjkari* [bh 434, Hlebine]; *fasargare* [DK 444, Markovci]; *fašingi* [ej 342, Zbjeg]; *fašnici* [eG 441, Kosna i eg 342, Struga]; *fašnjaci* [Eh 434, Košutarica]; *fašnjaki* [BG 441, Svibovec; BH 434, Marija na Muri i cF 442, Radakovo]; *fašingari* [Ej 312, Buk; eJ 241 Oriovac i eJ 423, Kobaš]; *fajnščeki* [Ag 343, Kobilje; aG 222, Bogojina i aG 412, Beltinci]; *fašjeki* [cF 214 Kapela]; *fašenjaci* [ci 314, Sv. Đurađ]; *fašanke* [cL 234, Gajić; DI 144 Grubišno Polje i EL 432, Rokovci]; *fašinke* [Eh 212, N. Grabovac]; *fašingari* [Di 314, Koreničani; Ej 432 Glogovica i eK 413, Bebrina]; *šafanjgari* [EK 321, Ratkov Dol]; *šefengari* [eK 141, Začubravlje] i *vašange* [Cm 123, Tavankut]. Rasprostranjenost pojedinih inačica

regionalno je ograničena na Slavoniju i Hrvatsku.

3. Izvedenice od riječi "pust" upotrebljavaju se kao nazivi za ophodnike u zapadnom dijelu Jugoslavije, i to: *pusti* [u 11 sela]; *p' ste* [BB 443 Soča]; *pústid* [ad 413, Jamnica]; *pust* [Bd 114, Topla; Bd 131, Koprivna i dE 234, Dragatuš]; *pustari* [DD 344, Prezid; dD; 412, Gerovo i dd 311, Turke] i *pustarji* [Cb 413, G. Trebuša]. Tu će vjerojatno spadati i *pustinjaki* [aE 414, Primož na Pohorju].

4. Od riječi "KARNEVAL" izvedeni su nazivi *krnjevali* i *karnevali*. Prvi je poznat u selu Budimiri [Jh 141], i Runović [ji 131], drugi u Hrvatskoj na otoku Braču i kod Imotskog, te u Makedoniji.

5. Ovom su prilikom zajedničkim znakom obuhvaćeni nazivi kojima je - kako se čini - zajednička osnova "BABA". To su *babani* [svega jednom, cD 141, Omišalj]; *babugeri* [Op 434, Lazaropole], *babučari* [OP 224, Rapčica], *babušari* [pR 213, Velgošti] te *babari* [u 10 navrata u Makedoniji].

6. Nazivi izvedeni od riječi "DJED" mnogo su rjeđi. To su *djedi* [fE 424, D. Kosinj - Rudinka]; *dedice* [iS 412, Trnjane], te *mesopusni djedi* u dva hrvatska sela u Gradišću.

7. Naziv *mečke* javlja se u tri navrata u Srbiji, a kod Makedonaca su zabilježene izvedenice *mečkari* [NU 123, Nivičani i pr 433, Slivnica]; u potonjem je u upotrebi istodobno i naziv *babušari* i *mečki* [rR 221 u Albaniji].

8. Naziv *čarojice* prešao je na pokladne ophodnike u zapadnoj Bosni i ponegdje u Hrvatskoj. Istim su znakom obuhvaćene varijante *čerjaci* [TK 143, Stojčići]; *čaraci* [dI 324, Velika] i *čorjaci* [EJ 344, Srednji Lipovac].

9. Zajedničkim znakom su pod "ostalo" obuhvaćeni ovi nazivi:

balije [Ek 441, Trnava]
bogci fašenski [CG 414, Beloslavec]
bubačiva [Op 312, Bituše]
delovci [OR 231, Podvis]
drdaci [dM 423, Selenča]
maszekurah [DL 234, Lug]
ografeni [Gp 334, Kusadak]
pepelnice [EG 231, Glinsko Novo selo]
pesnike [ED 232, Zelin Mrzlovodički]
prepravači [mU 113, Muškovo i NV 141 Trbotivište]
slepci ili *siromasi* [Kr 424, Zebica]

Nije isključeno da su neki od tih naziva samo plod nevješta zapisivanja, no to će trebati provjeriti u kasnijim kontrolnim ispitivanjima.

MASKIRANI PAR STARACA U POKLADNIM OBIČAJIMA

Vrlo arhaična skupina maski u godišnjim običajima seljačkoga stanovništva Euroazije, par staraca, dobro je potvrđena i u gotovo svim krajevima Jugoslavije, dakako u različitom intenzitetu. Na kartu su unijete samo potvrde za pojavu tih likova u vrijeme Uskršnjih poklada, premda se ponegdje [osobito u istočnom dijelu Jugoslavije] oni mnogo češće pojavljuju u božićno-novogodišnje vrijeme.

Ponegdje se ti likovi pojavljuju pojedinačno, bilo samo starac [znak " | "] ili samo starica [A"—"], no u pravilu nastupaju uvijek u paru [dva muškarca od kojih je jedan prerušen u staru ženu], i imaju tradicijom točno utvrđene uloge. Pojavljivanje para označeno je na karti znakom "+", tj. kombinacijom prethodnih dvaju.

Ovi znakovi ujedno označuju i osnovni oblik naziva: *djed i baba*, naravno u raznim dijalektalnim inačicama [napose što se tiče glasa "jat"].

Postoje, dakako, i drugačiji nazivi koji su označeni zajedničkim znakom - zvezdicom, pa ih u komentaru valja posebno spomenuti.

Prema podacima iz upitnica ponegdje se u pokladno vrijeme javlja više parova staraca, pa im se i ime javlja u množini: *djedovi i babe* [Glogovo Hf 224, Otok iH 424, Jabuka ih 333], drugdje pak samo više likova staraca muških *djedovi*, *didi* [Ivčević Kosa fe 424, Kaniža Ge 144]. U mjestima Pogar [Hk 323] i Očevlja [Hk 441] zovu ih *adžija* i *adžinica*.

Ima mjesta gdje ih jednostavno zovu "*starcima*". U Bučama [CF 132] čak nije ni zapisan poseban naziv, nego je samo pribilježeno da u ophodima sudjeluje *stari muž z ženo*, u mjestu Mački [cD 323] *ta stara dva*, a u Dražgošu [bC 243] i Rakitna [cc 243] *ta stara*, *ta stari*.

Kada se pojavljuje samo jedan muški lik, onda je on jednostavno "*starac*". "Staraca" može biti i više pa ih onda zovu *starci*.

VLASTA DOMAČINOVIĆ

ZOOMORFNE MASKE

Ovom su prilikom iz obilja građe prikupljene na osnovi pitanja iz teme 137 Upitnice EAJ izdvojene samo maske koje predstavljaju životinje. Odgovori u upitnicama nisu uvijek dovoljno jasni pa je bilo dosta teško povući granicu između predajom očuvanih maskiranih likova i novih tipova maski preuzetih iz gradskih karnevalskih zabava. Zato je ovdje pažnja usmjerena samo na neke likove, i to one koji nekim svojim značajkama ili barem imenom upućuju na svoje podrijetlo iz predajne kulture seljačkoga stanovništva. Obuhvaćeni su likovi konja, deva, koze i jarca, vuka, ribe, peradi, kao i uopće upotreba perja pri opremanju maskiranoga.

Lik *konja* prikazivao se na dva načina. U prvom slučaju konja prikazuje jedan čovjek koji hoda uspravno [npr. Jerovec bG 321, Margečan bG 414, Ruškovac Dh 143], a u drugom ga predstavljaju dvojica od kojih prvi hoda uspravno, a drugi ga drži u pojasu rukama i hoda pognuto [npr. Jerovec bG 321, Tomašići Ee 142]. Opisi u upitnicama nisu međutim uvijek dovoljno iscrpni, pa nerijetko nije moguće odrediti radi li se o prvom ili o drugom slučaju. Zato ova podjela na kartama nije naznačena.

U nekim upitnicima ima i dopunskih podataka koji pobliže opisuju izgled konja. Općenito ga označuje zamumuljenost cijelih izvodača u plahtu, prekrivač ili veliku krpu. Uvijek ima drvenu glavu, očito s pomičnom čeljusti, no ona je opisana u svega nekoliko primjera [G. Gračanica dH 233, Čilipi lk 342, Mikulići Mk 224, Vel. Reka kR 224]. Zubi su bili načinjeni od luka [Levanjska Varoš Ek 144, Čilipi lk 342]. U Jerovcu [bG 321] su za glavu upotrebljavali konjsku lubanju. Oponašanje kretanja konja skakanjem, očito svuda prisutno, zabilježeno je samo u Ruškovcu [Dh 143].

Lik *deve* gotovo je jednak konju, i to u onoj suvrstici koju predstavljaju dvojica, no poznat je pod raznim nazivima. U Sloveniji je općenito u upotrebi ime *kamela*, a na njezinu sjeveroistoku kao i u sjeverozapadnoj Hrvatskoj *gambela* [Borovci Bf 412], *gambula* [Mačkovci AG 332, Sebeborci AG 433 i Borovci Bf 412] i *gomila* [Svibovec BG 441, Maruševac bG 231, Margečan bG 414]. U Margečanu [bG 414] zovu *gomilom* konja kojega predstavlja jedan čovjek. U Svibovcu [BG 441] *gomili* su napravili grbu od slame, stavili joj konjsku glavu, a čeljust su pomicali pomoću *prestlice* ili *vrtila*. U Maruševcu [bG 231] pravila se glava gomile od zečje kože a drvenu je čeljust pokretao prednji čovjek u maski pomoću konopca.

Isti je lik pod nazivom *deva* poznat na jugu Hrvatske. U mjestu Pločice [Mk 224] predstavljala su je dvojica koja su hodala uspravno, a u Bristu [Ki 342] je, prema opisu u upitnici, jedan sjedio na ramenima drugoga. U prvom je slučaju prvi čovjek nosio devinu glavu ispred sebe. Usta su joj bila crveno obojena a zubi načinjeni od čavala. U drugom slučaju su na glavi nosili glavu deve od papira ili drveta.

Za isti lik [dva čovjeka pod plahtom] upotrebljava se u okolici Ptuja naziv *rūsa* i varijanta *ruša* [Hajdina Bf 312, Gorišnica Bf 424]. *Rūsa* je, prema opisima iz upitnica, također imala drvenu glavu [Hajdina Bf 312 i Podlehnik Bf 344] s pomičnom čeljusti u Hajdini [Bf 312].

Jarac i *koza*, dosta česti pokladni likovi, spomenuti su u upitnicama samo usput, najčešće samo pri nabranjanju pojedinih likova koji se pojavljuju u pokladama. Kao posebnost treba napomenuti da je u mjestu Slivno Ravno [kJ 323] ovaj lik nosio masku od krpe, kartona ili drveta. Pokretnom donjom čeljusti opremljen je bio ovaj lik u mjestima Dolnji Hrašćan [BH 321], Runović [ji 131], Velika Reka [kR 224] i Muškovo [mU 113], dok bradu od vune nosi jarac u točki Mrakovo [hk 334].

Vučjim krznom ili dijelovima vučje kože prikazuje se i lik *vuka* [vuk]. Ovdje treba istaknuti da ga je karakterizirala prava vučja glava u mjestima Spodnje Škofije [db 123] i Bulozu [IL 311]. U Drenovštici [IM 124] *vuk* je imao drvenu masku na licu, rep od krzna, uši načinjene od dvije kape a obučen je bio u *dronjke*. Po opisu iz Flengi [eB 234] *vuka* je teško prepoznati. Predstavljao ga je čovjek odjeven u crni dres, s repom i maskom na glavi.

Neobičan je lik *šćuke*, opisan u Sv. Martinu na Muri [ag 343]. Iako predstavlja ribu [štuku], prikazuje ga čovjek pokriven plahtom i s kljunom na glavi.

Od pernatih životinja zastupljena je među maskama domaća perad i osim posve uopćene maske ptice, ptica roda. Poblizih obavijesti o ovim maskama u upitnicama uglavnom nema. Zapisivači ih najčešće samo spominju u nabranjanjima među ostalim životinjskim maskama. Tako su u Osojniku [IK 211] na glavu stavljali osim maske ovce, koze, krave, vola, svinje, mačke još i *kokoš*. Maske sami prave od krpe, papira i kože. U Hajdini [Bf 312] su glavu s kljunom koja je predstavljala pile ili kokota držali na palici ispred sebe.

Raširenije je kićenje perjem. Nažalost manjkavost odgovora ne dopušta nam ne-

što više reći o ovom pokladnom rekvizitu. U odgovorima je najčešće samo navedeno da se kite perjem. Tek poneki su zapisivači ostavili obavijesti o kakvom se perju radilo, gdje se ono zaticalo. Tako je to bilo perje pijetla [Buče CF132, Garaši Go 432], krila velikih ptica, orla [Govedjari Li 413], perje različite veličine i boje [Nebljusi Gf 232]. Perjem se kitilo šešir [Idrija ob Bači Cb 121, Rokovci/Andrijaševci EL 432, Neradin en 114, Nebljusi Gf 232], odnosno stavilo se "perje okrog klobuka" [Hotiza ag 341]. U Mahovu [dg 213] obrazinu su oblijepili perjem kao i u Kalendarovcima [Fj 311] gdje je obrazina bila od tikve na kojoj se nalazilo perje. Posebno treba istaknuti podatak dobiven u Kočevskoj Reki [dd 141] gdje se sudionik a ne samo maska, povaljao cijeli u perje.

VLASTA DOMAĆINOVIĆ

LIK KARNEVALA — LUTKE

U upitnici Etnološkog atlasa Jugoslavije je u okviru teme 137 postavljeno kumulativno pitanje pod brojem 11, gdje se između ostaloga pita ovo:

- a) *Pravi li se lik karnevala [krnjo, pust, fašnik ili ...] kojemu se sudi i spaljuje se?*
 b) *Pokapa li se lutka pokladnje babe ili se lutka od slame baca u bunar [koga ta lutka predstavlja]?*

Odgovori u ispunjenim upitnicama omogućuju izradu pregleda rasprostranjenosti dvaju elemenata:

- a) imena lutke koja se pravi u vrijeme uskršnjih poklada i
 b) što se na kraju s tom lutkom radi.

Ove dvije kategorije prikazane su na jednoj karti pomoću kombiniranih znakova, i to tako da oblik znaka označuje ime lutke, a način ispunjavanja ono što se njom radi. Neispunjeni znaci upućuju na to da o tome u upitnicama nema podataka.

Sama lutka najčešće je izrađena od slame ili starih krpa, odjevena u neko staro, dotrajalo odijelo [najčešće muško, uz nekoliko izuzetaka], sa starim cipelama ili pode-ranim čizmama na nogama i slamnatim ili pustenim šeširom na glavi. U najvećem broju slučajeva radi se o muškom liku, iako i ovdje postoje neki izuzeci. Tako na primjer podatak za Cetingrad [eF 422] govori da se ovdje pravi lik malog djeteta od krpe. U Peroju [Fb 321] izrađuju lik starca od slame, dok u Dobrničju [cd 424] prave lik *stare babe*, također od slame. U Fuškulinu [eB 232] prave slamnatog vruga na štapu, omotanog dronjcima. Za razliku od ovih, u nekim se zapisima spominju istodobno i muški i ženski lik [Celine, CF 242, *pokladnja baba i ded*, ili *baba i pust*, ili u Retju, DD 322, *pustna baba i kurent*].

Najrašireniji naziv za pokladnu lutku svakako je *pust*, koji se javlja i u nekoliko varijanata, kao na primjer *pus* [Kaštelir, EB 424] ili *mesopust* [7 zabilježenih podataka].

Naziv *fašnik* također se javlja u još nekoliko oblika, kao na primjer *fšnik*

[Kupinovač, ch 121], *fašenjka* [Mala Trnovitica, Dh 233], *fašnjak* [Vodostaj, dF 323], *fašajnik* [Šimljanica, Dh 134], ili *fašenk* [Markovci, Bf 413].

Za jadransko područje karakterističan je naziv *karneval*. Zabilježeno je nekoliko varijanata ovoga naziva: *karnevo* [dva zabilježena podatka iz okolice Dubrovnika], *krnjeval* [četiri zabilježena podatka], ili *krneval* [tri podatka], te *krnevaj* [Gdinj, Kh 441]. Izvedenica ove riječi je naziv *krnjo* ili *krne* [Grohote, jg 132]. Na otocima je zabilježen naziv *Jura* [javlja se 4 puta], *Jure* [dva puta] ili *Jura Pokladović* [Kolan, gd 224].

Pod znakom "ostalo" označeni su ovi nazivi: *korle* [Zelin, ED 232], *Gabro* [Glogovica, Ej 432; zapis govori da je "Gabro djed od slame kojeg kroz selo nose na ljestvama, a pokapaju ga izvan mjesta"], *Jevtić* [Sunja, EH 231], *lila* [Novigrad, HF 343], *keko* [Gornji Modruš eE 422], *keka* [Lokve, eE 433], *Baldo* [Duba, LJ 221], *Marko* [Pag, gE 321], *pijani pajdaš* [Petrovina, DF 322; "U kolima voze čovjeka od slame sa malom bačvicom u ruci"], *princ kurne vode* [Štinjan, fb 121], *omelo* [Ajdovščina, cb 243; "Tako se karneval zvao do pred II. svjetski rat"], *stari* ili *vekijo* [Peroj, Fb 321], *baba* [Dobrič, cd 424; ovdje se kao muški lik uz *babu* javlja i *pust*], *pokladna baba* [Letovanić, dG 412], *pustna baba* [ovaj je naziv nešto češći, a javlja se u 6 zabilježenih slučajeva. U Retju, DD 322, uz *pustnu babu* javlja se kao muški lik i *kurent*].

Pokladna povorka kreće se noseći ili vozeći lutku kroz selo. Za neke lokalitete navode se podaci o posebnim ljudima izabranima da nose ovu lutku [Donja Kupčina, df 132: "Fašnjak su nosili isključivo stariji ozbiljniji muškarci"]. U nekim mjestima lutku voze [na saonicama, kao u Cetinguadu, eF 422, na kolima ili na *tovaru* kao u Mircima, jH 133], ili nose na ljestvama [Glogovica, Ej 432]. Lutku kroz selo prati čitava povorka, koja se sastoji od nekih određenih lica, što opet varira od mjesta do mjesta. Ipak može se reći da su gotovo uvijek prisutni: pop, liječnik, krvnik, žena, djeca, te na kraju ostali mještani. Za vrijeme prolazanja ove povorke kroz selo postoji već ustaljeni red događanja, kao na primjer u Lastovu [Lh 432]: "U utorak se od Fortece do nekog stupa na cesti [oko 300 m] napne uže. Jedan čovjek nosi poklada oko 15 sati na Fortecu, pa ga po tom užetu spuštaju. To ponavljaju tri puta; nose ga gore i opet spuštaju dolje. Nakon toga stave poklada na tovaru te ga vodaju od kuće do kuće uz pjevanje starinskih pjesama: Eviva la kumpania, pošā nan je ala via! Sanatur svira na liru i ide ispred poklada. Oko 16 ili 17 sati dodu na pijacu i tu plešu. U suton svuku poklada, stave ga na štap, poliju petrolejem i zapale. Dok gori pokladari pjevaju: Od prline i od slame, izgorio pri neg svane! Kada poklad izgori, razidu se kućama."

Općenito se može reći da se pokladna povorka kreće kroz selo noseći lutku uz pjesmu i šalu do nekog određenog mjesta [trga, mosta ili slično] na kojem počinje suđenje liku za sve zlo koje su mještani pretrpjeli u protekloj godini. Ovdje glavne uloge imaju sudac, pop i krvnik. Sudac iznosi sve grijeha optuženoga [okrivljuje ga za slabu godinu, slab urod, loše ponašanje i dr.] nakon čega se čita oporuka optuženoga, koja je uvijek šaljivog karaktera [okrivljeni ostavlja nekome od prisutnih svoje čarape, drugome čizme, trećemu klobuk ili svoje probleme i tako redom]. Kada sudac ili *vicmajstor* [Celine, cF 242] pročita presudu, žene plaču i nariču za *pokladom*, a krvnik izvršava pogubljenje. Evo jednog zapisa o suđenju pokladnoj lutki iz Peroja [Fb 321]: "Lik karnevala, stari ili vekijo, načinjen je od slame, a obučen u stari kaput, čizme i šešir. Nose ga po selu, a uvečer mu sude pred crkvom na osnovu dokumenata. Stari ima i branitelja. Po završetku suđenja postave vekija na stablo, na njega pričvrste bocu vina i

gađaju je iz pušaka. Kada pogode bocu, spale vekija na lomači." U Silbi [gD 441] su na primjer lutki prije spaljivanja odrubili glavu. Ta odrubljena glava pojavila bi se slijedeće godine u karnevalskoj povorci. U Osojniku [IK 211] također spaljuju lik karnevala. Ovdje spaljivanje simbolizira "nadu i želju da nedaća više neće biti".

Kao što je vidljivo iz karte, vrsta "pogubljenja" od kraja do kraja varira, no ipak možemo reći da je pogubljenje spaljivanjem najčešće.

Osim spaljivanja zabilježeno je i nekoliko drugih načina pogubljenja pokladne lutke. Naročito u Sloveniji, ali ponegdje i u Hrvatskoj pokladnu lutku pokapaju. U Gozdu [Bb 211] pijanci još i danas govore: "Pokopat grem pusta", pa odu u gostionicu i napiju se.

Podaci na našoj karti govore da se u nekim lokalitetima javlja ili spaljivanje ili pokapanje [na primjer u Dobrničju cd 424, "babu pokapaju, a pusta spaljuju"], ili npr. bacanje lutke u vodu [bunar, grabu, potok, more ili Savu]. U Velikoj [dJ 324] pokladnu lutku spaljuju, a njezin pepeo tek na Pepelnicu bacaju u Savu.

Nešto rjeđe je vješanje pokladne lutke [samo četiri zabilježena podatka, i to dva u Sloveniji i po jedan u sjeverozapadnoj Hrvatskoj i na Murteru]. Pod znakom "ostalo" svrstano je ubijanje pokladne lutke [jedan podatak za Sunju, EH 231], strijeljanje [Senožeče, DC 143], ostavljanje lutke za ruglo [Mrcine, Ik 444] ostavljanje lutke dok ne nestane [Bale, Fb 114]. Iz ove slike iskače navod iz Venčane [go 221] "Lutku objese o vrata kuće kako bi se obranili od uroka."

JADRANKA PUNTAROVIĆ-VLAHINIĆ

OBREDNO LJULJANJE

Običaj ljujanja na za to tradicijom određene dane u godini poznat je u čitavoj Jugoslaviji, premda ne posvuda u jednakom intenzitetu. Razmjerno je velik broj negativnih potvrda [obilježene na karti znakom "—"]. Negativne potvrde stoje prema pozitivnima u omjeru 1654 : 577. Takvo stanje vjerojatno upućuje na činjenicu da se taj običaj postepeno napušta. Ovu bi pretpostavku svakako valjalo još provjeriti kontrolnim ispitivanjima, koja bi bila usmjerena na sjećanja najstarijih dostupnih kazivača.

Valja svakako dodati da se iz odgovora kazivača zapisanih u Upitnicama ne vidi odnose li se podaci na običaje koji su još uvijek živi ili se radi o takvima koji su u trenutku zapisivanja bili živi samo još u sjećanju kazivača. Zato se gramatički prezent u izlaganju koje slijedi ima shvatiti kao "etnografsko poluprošlo vrijeme".

Na kartu su unijeti podaci o datumu ljujanja i o učinku koji su sudionici od njega očekivali. To je učinjeno kombiniranjem simbola tako da oblik znaka određuje datum, a način ispunjavanja znaka upućuje na razloge zbog kojih se taj običaj održavao. Nisu, međutim, svi podaci iz upitnica unijeti u kartu, već kod datuma i svrhe postoje na karti znakovi za "drugo" odnosno "razno", to jest za pojedine pojave koje se samo rijetko javljaju. Osim toga, u upitnicama ima dosta podataka o nazivima za ljujačke odnosno za ljujanje, o materijalu, konstrukciji i načinu izrade ljujačke, o njezinu smještaju, o načinima ljujanja, te o jednoj po funkciji sličnoj spravi - vitlu.

Najčešći tradicijom utvrđeni dani za ljujanje su Poklade [285 potvrda] i Jurjevo [253], Božić [35] i Letnik [1. III, 4 potvrde]. Rasprostranjenost pojedinih

termina vidljiva je na karti. Međutim, ponegdje se ovaj običaj javlja i na druge dane, i to na prvi svibnja [Bruvno gf 414, Ivanac-Cvitići cC 314, Radošin HR 234], na Uskrs [Plitvički Ljeskovac fF 142] i na Bajram [Žirovnica Op 132].

Ljuljaju se ili uoči određenog blagdana ili tog dana ujutro, a ponegdje i tijekom cijeloga dana, no bez neke vidljive pravilnosti u raširenju u prostoru.

Kazivači su ispitivačima navodili više različitih razloga zbog kojih se nekoć smatralo da je dobro održavati taj običaj. Među najčešće zabilježenim su: zdravlje onih koji se ljuljaju, da bi konoplja narasla visoka, plodnost, i da bi repa bila debela. U 194 slučaja s područja cijele Jugoslavije kazivači su odgovorili da je zdravlje ukućana glavni razlog zbog kojeg se ljuljaju. U Zapolju [Fe 314], ljuljaju se o Jurjevu na drijenu da se bude zdrav kao drijen. Nakon toga se umivaju rosom, sve radi dobra zdravlja i da ih ne bi budele oči. Momci i djevojke iz sela Jabuka [iL 441] prave ljuljačke također na Jurjevo. Rano ujutro umivaju se vodom s mlinskog kola, a potom se uz šalu šibaju drvenim šibama, te se nakon toga ljuljaju. Sve to čine da bi bili zdravi cijele godine. Visoka konoplja, kao razlog ljuljanja, javlja se u 46 lokaliteta u Hrvatskoj, Srbiji te jedna potvrda u Makedoniji. Zapisivači su najčešće zabilježili odgovor da će konoplja te godine narasti visoko onoliko koliko žena digne visoko noge prilikom ljuljanja.

U 20 lokaliteta u svim krajevima, osim u Sloveniji, kazivači su odgovorili da je plodnost, općenito, razlogom ljuljanja. Debela repa kao razlog javlja se samo na području Hrvatske.

Neispunjeni znakovi na karti označuju mjesta u kojima kazivači nisu znali objasniti koji je razlog ljuljanja, ali su općenito rekli da je to "sreća", ili su dali usko lokalna značenja kao što su: *Ljuljaju se djevojke da isteraju vještice* [Stapar DM 143 i još četiri potvrde iz Vojvodine], *da čovjek bude lagan* [Taborište Eg 114], *da djeca budu lagana* [Kamenjak eD 241], *ljuljaju se djeca da bi bolje rasla* [Glogovnica CH 131]. U pojedinim našim jezicima i dijalektima javljaju se slijedeći nazivi za ljuljačku ili ljuljanje: *zibelka* [Korena, BF 222], *zibaljka* ili *guncaljka* [Bojanci dE 422], *zibalo* [Simljanja Dh 311], *zibalka* [Kamešnica Cg 234], *gegaljka* [Kolarić EF 414], *gigaljka* [Lokva eE 431], *gegaljka* [Ličko Petrovo Selo fE 221 i Bjelajci gI 411], *gugalnica* [Zgornja Kungota aF 141], *žužaljka* [Tavankut Cm 123], *njihaljka* [Ludbreg bH 231], *njiača* [Taborište Eg 114], *nijača* [Sunjska Greda EH 114], *cokodalka* [Dulepska cg 143], *cokalka* [Sobočani Dg 232], *lilajka* [Lubovo HI 114], *hajšovka* [Selenča dM 423], *vička* [Dobrije ad 442], *kolumbura* [Kringa eb 144], *bencer* [Jarušje DF 121], *čjênzelca* [Boršt, Trst, Italija Db 433], *nišalka*, *lulaška*, *lelajka*, *lulka*, [javljaju se u Makedoniji], te nekoliko posebno zabilježenih naziva za ljuljanje; *limbanje* [Plomin eC 431], *voganje* [Kamenjak eD 241] i *cecanje* [Peroj Fb 321].

Najčešće se ljuljačke prave od konopca i daske na kojoj se u principu sjedi a ponekad i stoji. Također se mogu praviti od lanaca i daske, ili od lanaca i konjskog hama u koji se sjedne. Vrlo arhaično djeluje ljuljačka u Ličkom Petrovom Selu, gdje se one prave od bršljana ili divlje loze, od čega se ispletu konopci a sjedalo se isplete od vrbovog šiblja ili se stavi daska. U Bukovici se ljuljačke prave od užeta, načinjenog od ovčje vune, svezanog u čvor, bez daske. Na takvoj ljuljački se ne sjedi, već stoji i tako se ljulja. U nekim selima BiH, gdje se ljuljanje vrši na Jurjevo, ljuljačka se okiti proljetnim cvijećem. Konopac za ljuljačku može se privezati na drvo u voćnjaku, šumi ili raskršću. U nekim krajevima se ljuljačka priveže na kućnu gredu iznad praga ili na gredu u staji. Ponekad se za vješanje ljuljačke traži određena vrsta drveta, a to može biti: hrast, drijen, murva, orah, javor, kruška, šljiva, jabuka. Ponekad je važno da to bude

zdravo drvo, zeleno drvo [Jurjevo] ili rodno drvo. U rijetkim slučajevima to mora biti nerodno drvo. U Zapolju kod Otočca [Fe 314] to treba biti drijen. Vjeruje se da će onaj koji se ljulja na takvoj ljuljački biti zdrav kao drijen cijele godine. Najčešće se ljuljačke vješaju na hrast.

Ljuljačke mogu biti obješene na vrlo visoko drvo. O tome nam svjedoči podatak iz Adlešića [de 323] gdje svaka kuća pravi svoju ljuljačku koja doseže visinu do 18 metara.

U većini slučajeva se ljuljaju tako da za dasku na kojoj sjede privežu konopac koji druga osoba povlači i tako se ljulja. Na ljuljački se može ljuljati pojedinačno ili u paru. U nekim selima postoji redosljed po kojemu se ljulja, npr. najprije stariji, ili se svi ukućani ljuljaju bez određenog reda. U najvećem dijelu Jugoslavije ljuljačku prave muškarci, dok ih u Makedoniji često prave zajedno momci i djevojke.

Ponekad se uz ljuljanje pjevaju i pjesme, ali tekstovi tih pjesama nisu zabilježeni u upitnicama EAJ, osim rijetkih izuzetaka. Često je zabilježeno da se za vrijeme ljuljanja na Jurjevo pjevaju jurjevske pjesme.

U selu Peroj [Fb 321] se na Jurjevo objesi ljuljačka na *koščelu* na trgu, te dva mladića ljuljaju [*cecaju*] djevojku zavezanih nogu. Ljuljaju se samo djevojke, a momci pri tome pjevaju pjesmu:

Leti tica lastavica
Ni široko ni visoko
Ne najbolja za junaka ,
Da bi pobra sisice Marice ,
Živi vjetar poj , poja , čo !

Druga pjesma je zabilježena u selu Sermenin [PU 222] u Makedoniji, gdje se ljuljaju također za Jurjevo:

Lulka mi se lulka
I da mi se skine da padne
Risto vo Nikolovi dvori
da se prečeka so Ivanove race .

U Srbiji [22 potvrde iz Pomoravlja], Makedoniji [12 potvrda] i jedna potvrda iz Slovenije [Zgornja Kungota aF 141], uz ljuljačke prave i *vitlove* ili *vrtiške*. Prave se tako da se na okomiti stup postavi jedna ili dvije unakrsne daske kroz koje prolazi klin, tako da se dvoje ili četvero mogu kružno okretati ili ljuljati gore, dolje. Vitlovi se najčešće prave na raskršćima. U nekim slučajevima na ljuljačku se stavi pas ili mačka te ih ljuljaju [Tavankut, Cm 123 i Boršt, Trst Db 433].

U Makedoniji je u dva sela zabilježen običaj da se na Poklade, za tavansku gredu priveže uzica na koju se objesi jaje, komadić alve i sira, te se to sve zajedno ljulja [Vasiljevo Ou 421 i Drvoš OV 143]. U tim se selima inače ljuljanje ljudi obavlja na Jurjevo. Ljuljanjem hrane se vjerojatno želi postići da sljedeća godina bude rodna i da se osigura blagostanje.

Zum Kartieren der Daten über Faschingsbräuche aus dem Archiv des Ethnologischen Atlases von Jugoslawien

Zusammenfassende Uebersicht

Die Mitglieder des Zentrums für ethnologische Kartographie an der Philosophischen Fakultät der Universität zu Zagreb bereiteten für den vorliegenden thematischen Band dieser Zeitschrift einige Karten vor, um ihn somit mit Resultaten aus ihrem Arbeitsbereich ein wenig zu bereichern. Die Arbeit am Ethnologischen Atlas von Jugoslawien begann noch 1959 als eine gesamtjugoslawische Aktion im Rahmen der damaligen Ethnologischen Gesellschaft von Jugoslawien, und mit ihrer Durchführung wurde ihr Urheber, Branimir Bratanić betraut.

Der theoretische Ausgangspunkt dieses schwierigen, langdauernden und komplizierten Projekts liegt in der Erkenntnis, dass eine genauere Kenntnis der Verbreitung einzelner Kulturelemente sowie ihrer Formen und Varianten unentbehrlich für die historisch ausgerichtete ethnologische Forschung ist. Um aber ihrer Aufgabe als eines Forschungsinstruments in der historischen Ethnologie voll Rechnung tragen zu können, muss die ethnologische Karte einige Bedingungen erfüllen. Das sind etwa die bewusste Beschränkung auf Elemente der vorindustriellen, überlieferten "Volkskultur", das Insistieren auf komparablen Daten [das wieder seinerseits gut durchdachte Befragungsaktionen bedarf], oder aber die bewusste "Atomisierung" der Kulturerscheinungen. Solche ethnologische Karten können deshalb vorerst natürlich nicht die Kultur als ein wohlstrukturiertes Ganzes erscheinen lassen, und sie können andersgerichteten, nichthistorischen Betrachtungsweisen nur zufällig dienen.

Die Daten in den Karten spiegeln nicht den heutigen Stand der Bräuche wider. Sie wurden in den Jahren nach 1959 aufgeschrieben, und schon zur Zeit der Aufnahme lebten einige Bräuche nur noch in der Erinnerung der Befragten. Somit gehören sie teilweise schon der volkscundlichen "Halbvergangenheit" an.

Es wurden folgende Karten verfertigt:

- *Bezeichnungen für maskierte Faschingsumzügler* [bearbeitet von Božica Somek-Machala]. Dargestellt ist die Verbreitung einzelner Bezeichnungen für die ganze Gruppe der Maskierten im Umzug, wie sie bei den einzelnen Völkern und Völkerschaften in Jugoslawien vorkommen.
- *Maskiertes Altenpaar* [Vlasta Domaćinović]. Die Karte zeigt das Vorkommen der Maske eines alten Mannes und einer alten Frau [die meist zusammen als ein Paar auftreten], sowie die Namen dieser Masken.
- *Tiermasken* [Vlasta Domaćinović]. Es wird die Verbreitung einiger Tiermasken dargestellt [vor allem Pferde, Kamele, Ziegen und Böcke, sowie verschiedene Vogelmasken] Die Angaben zu dieser Karte sind in den ausgefüllten Fragebögen sehr lückenhaft, so dass diese Karte nicht ihre Aufgabe erfüllen kann. Sie wird veröffentlicht als ein Beispiel dessen, was

der Bearbeiter beim besten Willen und Können nicht mehr machen kann.

- *Die Faschingspuppe* [Jadranka Puntarović-Vlahinić]. Es sind sowohl die Bezeichnungen für die Stroh-puppe eingetragen, wie auch die Spiele in denen sie vorkommt [Richten, Verbrennen, Ertränken, Aufhängen usw.].

In östlichen Teilen von Jugoslawien wurden dieselben Bräuche oft nicht in der Faschingszeit, sondern zu Weihnachten durchgeführt [eine klare Trennungslinie liegt aber nicht vor]. Da hier als Thema ausdrücklich Faschingsbräuche ausgewählt worden sind, treten auf den Karten Angaben über Erscheinungen aus anderen Jahreszeiten nicht auf. Sie würden erst mit komplementären Daten aus den Weihnachtsbräuchen vollkommen sein, und das ist die Aufgabe weiterer Bearbeitung. Um dieses Problem klarer zu veranschaulichen, wurden für die fünfte Karte absichtlich Angaben bewertet, die sich durch das ganze Jahr erstrecken. Es ist die Karte

- *Rituelles Schaukeln* [Tomo Vinšćak]. Hier ist zuerst das Vorkommen des Brauches zu verschiedenen Festen dargestellt [Weihnachten und Fasching, aber auch der St. Georgstag und andere], und dann der überlieferte Sinn dieser Handlung, soweit er erfasst werden konnte [Gesundheit der Schaukelnden, Fruchtbarkeit, dicke Rüben].

Die Kommentare zu den einzelnen Karten sind nur als textuelle Ergänzung des Kartenbildes gedacht. Sie sollen weder die Karte selbst beschreiben, noch sie zu interpretieren versuchen. Diese Karten dürfen noch nicht als fertig betrachtet werden. Es wurden nämlich bisher nur etwa 2/3 der vorgesehenen 3320 Belegsorte bearbeitet, Kontrollbefragungen konnten noch keine durchgeführt werden, und auch die Angaben aus der volkswissenschaftlichen Literatur sind nicht in die Karten aufgenommen worden. Sie wurden jedoch veröffentlicht, um einerseits einen kleinen Einblick in die Arbeit am Atlaswerk zu gewähren, andererseits aber um doch einige neue Kenntnisse zum Thema Faschingsbrauchtum beizusteuern.

VITOMIR BELAJ